

**Методика
судово-психологічної
експертизи/психологічного
дослідження визначення
наявності моральної
немайнової шкоди, розміру
відшкодування/компенсації
за моральну шкоду, її
наслідки**

Методика призначена для складання: обґрунтованих наукових та/або експертних досліджень, експертних висновків суб'єктами експертної діяльності; висновків практичного психолога, застосування в роботі фахівцями у галузі психології, практичними психологами, судовими експертами, органами досудового розслідування та суду, адвокатами, правозахисниками з метою об'єктивного обґрунтування наявності моральної немайнової шкоди, вимірювання грошового еквіваленту (матеріальної проекції) за її спричинення у справах щодо відшкодування/компенсації останньої.

Результат МСЕШ є індивідуальною матеріальною проекцією грошового розміру компенсації за наслідки моральної шкоди та втрати від її заподіяння, що можуть виражатися у фізичних та/або душевних (моральних) стражданнях або інших негативних явищах, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб з урахуванням поняття генерального делікту.

ЗМІСТ

Терміни та поняття	- 6 -
Перелік скорочень, що використовуються в МСЕШ	- 13 -
Передмова	- 17 -
РОЗДІЛ I. Моральна шкода та методики компенсації / відшкодування в нормативно-правовому полі.....	- 23 -
Глава 1. Дослідження методики 14.1.75.....	- 24 -
Глава 2. Необхідність доказування вини заподіювача шкоди та/або страждань.....	- 42 -
Глава 3. Поняття моральної шкоди. Нормативно-правове регулювання права на її відшкодування.....	- 47 -
Глава 4. Співвідношення правової природи «збитків» та «шкоди».....	- 54 -
Глава 5. Атрибути наявності моральної шкоди та формула її відшкодування	- 58 -
Глава 6. Доказування розміру грошового відшкодування / компенсації моральної шкоди	- 68 -
РОЗДІЛ II. Психологічні детермінанти й особливості моральної шкоди	- 74 -
Глава 1. Психологічна діагностика гострої реакції на стрес, посттравматичного синдрому	- 75 -
Глава 2. Діагностичні критерії посттравматичного стресового розладу	- 81 -
Глава 3. Первинні симптоми ПТСР	- 84 -
Глава 4. Форми посттравматичного стресового розладу	- 86 -
Глава 5. Психодіагностичний інструментарій	- 87 -
Глава 6. Детермінанти стресостійкості особистості	- 93 -
Глава 7. Стандартизована оцінка моральної шкоди. Біль і страждання	- 101 -
РОЗДІЛ III. Методика визначення наявності моральної шкоди та її розрахунок	- 110 -
Додаток 1. Етичний кодекс психолога	- 146 -
Додаток 2. Офіційний прожитковий мінімум для різних соціальних категорій осіб	- 153 -
Додаток 3. Етапи психологічної експертизи / дослідження.....	- 155 -
Додаток 4. Методи судово-психологічної експертизи / психологічного дослідження.....	- 157 -
Додаток 5. Вимоги до проведення психологічного обстеження	- 158 -
Додаток 6. Процесуальні вимоги до оформлення психологічного дослідження / судово-психологічної експертизи.....	- 161 -
Висновки.....	- 167 -
Застереження щодо застосування.....	- 169 -
Використана література	- 170 -

ПЕРЕДМОВА

---

*Якщо ви справді прислухаєтеся,
то завжди почуєте страждання, страх,
біль чи надії та мрії інших.*

Едвін Шнайдман

Відповідно до 3 Конституції України, Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Установленням гуманістичного пріоритету в державі окреслено основні напрями розвитку суспільства й діяльності органів публічної влади. Серед прав, закріплених у фундаментальному другому розділі Конституції, є право на відшкодування шкоди. Належне забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком демократичної держави.

Преамбула до Загальної Декларації прав людини [8] закріплює положення про те, що визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру. Преамбула до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [33] наголошує на тому, що всі права людини «випливають із властивої людській особі гідності».

Відшкодування моральної шкоди є одним з найважливіших інституцій права України. Шкода, спричинена внаслідок правопорушення (в т.ч. кримінального), генерального делікту, злочину, зловживання правом, має бути відшкодована у випадках і в розмірах, установлених законодавством.

Норми ст. 8 Конституції України [22] як норми прямої дії визначають основний принцип державної політики про пріоритет загальнолюдських цінностей, захисту прав і законних інтересів юридичних осіб всіх форм власності.

Нині в Україні відбувається формування цього правового інституту, він стає в центрі уваги серед зобов'язань по відшкодуванню шкоди, оскільки проблема такого відшкодування стосується перш за все захисту абсолютних прав фізичних та юридичних осіб.

Відповідно до ст. 11 Цивільного кодексу України [58], підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі.

Статтею 16 цього Кодексу встановлено, що кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового

права та інтересу. До таких способів захисту належить і право на компенсацію моральної шкоди (ст. 23 ЦК України).

Закріплення за державою Україна обов'язку забезпечення прав і свобод людини дає можливість, у випадку порушення останніх, звернутися до суду з метою їх захисту та поновлення, а також за відшкодуванням / компенсацією шкоди, завданої таким правопорушенням.

У зв'язку з цим набуває особливої актуальності створення розвиненого механізму реалізації прав і свобод людини, зокрема – права людини на відшкодування/компенсацію моральної шкоди.

31 березня 1995 року Пленумом Верховного Суду України була прийнята постанова № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [39], у якій роз'яснюється, що *під моральною шкодою «варто розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі протиправними діями інших осіб».*

Іншого визначення поняття «моральна шкода» сьогодні не існує. Найбільш гострою і складною є проблема визначення розміру відшкодування моральної шкоди в грошовій чи іншій в тому числі матеріальній формі.

Найчастіше застосовуються три способи визначення розміру моральної шкоди:

- визначення на основі суми, яку заявляє в позовній заяві позивач, і прийняття остаточного рішення, користуючись принципами розумності та справедливості (при цьому розмір шкоди має бути обґрунтованим);
- визначення розміру відшкодування моральної шкоди судом самостійно;
- визначення суми відшкодування на підставі висновку експерта (судово-психологічна експертиза) та/або письмових доказів (наприклад, висновку фахівця у галузі психології – практичного психолога).

Статтею 23 чинного Цивільного кодексу України [58] занормовано певні критерії, якими повинен керуватися суд. Відтак, розмір відшкодування визначається судом з урахуванням позовних вимог, характеру діяння осіб, які спричинили шкоду, фізичних і моральних страждань потерпілого, а також інших негативних наслідків. Це відобразилося й у пункті 9 постанови Пленуму Верховного Суду України №4, де зазначено, що розмір моральної шкоди суд визначає в залежності від характеру й обсягу страждань (фізичних, душевних, тощо), яких зазнав позивач, характеру немайнових

врат (їхньої тривалості, можливості відновлення): стану здоров'я потерпілого, тяжкості вимушених змін у його життєвих і виробничих стосунках, ступеня зниження престижу, ділової репутації, часу та зусиль, необхідних для відновлення попереднього стану, добровільного – за власною ініціативою чи за зверненням потерпілого – спростування інформації редакцією засобу масової інформації. У Роз'ясненні Президії Вищого господарського суду України № 02–5/95 від 29 лютого 1996 року «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди», передбачається, що розмір компенсації залежить від діянь особи, яка спричинила шкоду, а також від негативних наслідків порушення немайнових прав позивача.

Однією з цілей відшкодування є відновлення порушеного, тобто приведення порушеного блага в той стан, у якому воно знаходилося до порушення (реституція).

У відповідності до Методичних рекомендацій (далі – Рекомендацій) «Відшкодування моральної шкоди» [28] (лист Міністерства юстиції України від 13 травня 2004 р. № 35–13/797) моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, так як немає (і не може бути) точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація моральної шкоди не може бути адекватною дійсним стражданням, тому будь-який її розмір може мати суто умовний вираз, тим більше, якщо така компенсація стосується юридичної особи.

З наведеного стає зрозумілим, що Рекомендації говорять про те, що в повному обсязі відшкодувати моральну шкоду не можна. **Це не заборона, а констатація факту неможливості повністю компенсувати людині її душевний біль та страждання.** Іншими словами, слово «відшкодувати» належить до недоконаного⁴ виду дієслова і **відображає неможливість до кінця здійснити дію.**

Зазначені Рекомендації не використовуються згідно з Листом Міністерства юстиції № 10.3–26/618 від 20 вересня 2013 року[29].

Разом з тим, електронний ресурс «Судово-юридична газета» від 14 серпня 2020 року, 13:10 опублікувала на своєму сайті <https://sud.ua/ru/news/publication/176420-verkhovniy-sud-vislovivsyaschodovidshkoduvannya-moralnoyi-shkodi> приголомшливе повідомлення: *«Верховний Суд висловився щодо відшкодування моральної шкоди. Моральну*

шкоду, зважаючи на її сутність, **не можна відшкодовувати** у повному обсязі, оскільки немає точних критеріїв майнового виразу душевного болю».

Перефразовані Методичні рекомендації, на думку автора, порушують як норми Конституції України, ст. 16 ЦК України, так і права всіх осіб, які зазнали чи зазнають коли-небудь моральної шкоди.

В означеній публікації замість слова «відшкодувати», використовується слово «відшкодовувати», що має зовсім інший семантичний відтінок і є директивною заборонаю для такого відшкодування.

Глумачний словник української мови дає таке визначення слова «відшкодовувати» – *давати кому-небудь щось інше замість витраченого, загубленого, знищеного й т. ін.; поповнювати витрати, збитки чимсь іншим.*

Слово «**відшкодовувати**» є дієсловом доконаного виду⁵ і у згаданому контексті буквально говорить про неможливість (директивну заборону) приступити до виконання тієї чи іншої дії. У нашому випадку – до дії щодо відшкодування моральної шкоди.

Безумовно, неможливо встановити будь-який грошовий еквівалент душевних страждань і математично їх розрахувати, але... некоректно говорити про математичний розрахунок моральних страждань у той час, коли основне визначення поняття «моральна шкода», ЦК, ЦПК та інші кодекси цього не вимагають. В цьому випадку **варто говорити про математичний розрахунок втрат, які зазнала особа внаслідок моральних страждань (їх наслідків).** Крім того, фізичний та душевний (психічний) біль так само, як і рівень стресу (дистресу) піддаються вимірюванню за допомогою відповідних стандартизованих методик.

Отже, саме **тримірна методика, яка оцінює немайнові втрати (моральну шкоду) в соціальному, економічному, психологічному ракурсі та одночасно відповідає нормам чинного законодавства України, може стати для суддів опорою, на яку можна спиратися під час прийняття справедливих, об'єктивних та виважених рішень.**

Необхідність визначення розміру моральної шкоди починається з того моменту, коли постраждала особа вирішує подати до суду позовну заяву і має в ній вказати суму бажаної компенсації/відшкодування за завдану моральну шкоду (немайнові збитки) та, що ще складніше, обґрунтувати розмір такої шкоди. Сьогодні в Україні, не існує чіткої методики визначення розміру відшкодування/компенсації за завдану моральну шкоду, яка б

враховувала вимоги права, економічний, соціальний та психологічний аспекти.

Відсутність обґрунтованої системи визначення розміру відшкодування/компенсації за завдані душевні страждання спричиняє проблеми для суддів, які, керуючись обставинами справи, чинними законодавчими актами, принципами диспозитивності, змагальності сторін, справедливості, добросовісності та розумності, повинні присудити вмотивовану суму компенсації моральної шкоди або, навпаки, відмовити в задоволенні позовних вимог. Це викликає відсутність усталеної позиції судів щодо вирішення цього питання та труднощі у кількісній оцінці розміру немайнових збитків (втрат) за моральну шкоду.

В більшості випадків суди не мають ані часу, ані бажання, ані процесуального права виконувати за потерпілого його обов'язок – доказувати наявність понесених моральних страждань, мотивувати за потерпілого їх розмір та самому здійснювати грошовий розрахунок або спиратися на «власне особисте переконання». Крім того, такі дії судді опоненти сторони по справі можуть оскаржити, звинувативши суддю в порушенні ст. 12 ЦПК України та в упередженості.

Саме з цієї причини суди першої інстанції часто відмовляють у задоволенні позовних вимог через «*відсутність належних доказів*» або присуджують мінімальну суму відшкодування без будь-якої мотивації.

Окремі аспекти питання відшкодування (компенсації) моральної (немайнової) шкоди досліджували О. Ерделевський, С. Антосик, О. Кокун, С. Беляцкін, М. Матяш, В. Сопов, М. Галянтич, О. Грищук, В. Козацька, Д. Луспеник, Н. Малейн, В. Паліюк, В. Примах, П. Рабінович, З. Ромовська, Р. Стефанчук, К. Флейшиц, С. Шимон, С. Щербак та інші.

Незважаючи на значну кількість досліджень, у цивільному праві та законодавстві України досі не сформовано комплексний та виважений підхід до обґрунтованого відшкодування/компенсації моральної (немайнової) шкоди.

Як вбачається, вказана проблема досі є невирішеною, навіть, за наявності Методики психологічного дослідження у справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди, яка, внесена до Реєстру судових методик за номером 14.1.75.

Відтак, у рішенні в справі «Недайборщ проти Російської Федерації» (пункт 37 рішення, скарга № 42255/04) від 01.07.2010 ЄСПЛ

зазначив: «Суд нагадує свою незмінну позицію про те, що заявнику не може бути пред'явлено вимогу про надання будь-якого підтвердження моральної шкоди, яку він поніс», тому позивачу не може бути пред'явлено вимогу про надання будь-якого підтвердження моральної шкоди, яку він поніс, що означає, що **«при наявності встановленого факту порушення прав заявника розмір моральної шкоди має визначатися судом в межах справедливого розгляду конкретної справи»**.

---

⁴**Недоконаний вид дієслова** передає значення внутрішньо необмеженої дії, яка може схематично виявлятися як дія, що не встигла ще реалізуватися (запалювати), як дія, що реалізується без усяких обмежень (писати, їсти, рости), а також дія, що регулярно (попостукувати, поблискувати) або нерегулярно (приходити, бігати) повторюється.

⁵**Доконаний вид дієслова** — означає дію із вказівкою на її обмеженість у часі, на її завершеність у минулому або в майбутньому, на її результативність, тобто дію, яка досягла внутрішньої межі, за якою вона, вичерпавши себе, припиняється. Доконаний вид мають дієслова, яким притаманні такі додаткові елементи значення: завершеність дії: виголосити (промову); результативність дії: одержати (нагороду), однократність дії: кльокнути, смикнути, кивнути; початок дії: задзвонили дзвони; многократність дії: подбати, порозкидати, порозмивати.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє говорити про **наукову новизну** методики судово-психологічної експертизи/психологічного дослідження визначення наявності моральної немайнової шкоди, розміру відшкодування/компенсації за моральну шкоду її наслідки (далі – МСЕШ), оскільки вона є результатом наукової роботи, що містить систему використання методів дослідження в тримірній площині, які застосовуються в процесі послідовних дій експерта-психолога та/або практичного психолога з метою виконання певного експертного завдання.

Вперше методика МСЕШ (формула-2) розроблена на базі комплексного тримірного підходу для вирішення питання наявності моральної шкоди та визначення матеріальної проекції грошового розміру компенсації за завдані страждання (моральну шкоду).

Результат МСЕШ є індивідуальною матеріальною проекцією грошового розміру компенсації за наслідки моральної шкоди та втрат від її заподіяння, що можуть виражатися у фізичних та/або душевних (моральних) стражданнях або інших негативних явищах, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб з урахуванням поняття генерального делікту.

Формула розрахунку за методикою МСЕШ є об'єктивним універсальним математичним розрахунком величин, передбачених нормами чинного законодавства України, практики ЄСПЛ із обов'язковим урахуванням індивідуальних факторів постраждалого (особи, яка зазнала моральної шкоди): економічних, юридичних, психологічних, соціальних та суб'єктивного сприйняття ступеня тяжкості самого страждання (фізичного та/або душевного), що знаходяться в межах компетенції судового експерта-психолога/фахівця у галузі психології (практичного психолога). При цьому враховується шкода: як біологічна (фізична, в т.ч. естетична), так і екзистенціальна як категорії моральної шкоди (її складові).

Аналіз даних, отриманих за цією методикою, дозволяє кількісно визначити можливий розмір відшкодування/компенсації за страждання (моральну шкоду) та її наслідки з урахуванням формули відшкодування моральної шкоди у правовому полі чинного законодавства України із урахуванням поняття генерального делікту.

В цьому разі розрахунок є вмотивованим, обґрунтованим і надає можливість суду винести справедливе, об'єктивне й виважене рішення.

Методика призначена для складання обґрунтованих наукових та/або експертних досліджень, експертних висновків суб'єктами експертної діяльності; висновків практичного психолога, застосування в роботі фахівцями у галузі психології, практичними психологами, судовими експертами, органами досудового розслідування та суду, адвокатами, правозахисниками з метою об'єктивного обґрунтування наявності моральної немайнової шкоди, вимірювання грошового еквіваленту за її спричинення у справах щодо відшкодування/компенсації останньої.

Методика МСЕШ є науковою рекомендацією по визначенню можливого розміру відшкодування/компенсації моральної шкоди для широкого використання при проведенні психологічних експертиз/досліджень, складанні висновків; обґрунтовує детермінацію застосування вказаної методики нормами чинного законодавства та описує формулу відшкодування моральної шкоди, алгоритм визначення наявності моральної немайнової шкоди та розміру відшкодування/компенсації за моральні страждання (шкоду), заснована на сучасних валідизованих й чітко стандартизованих психологічних методиках, досвіді судово-експертної діяльності в галузі психологічних досліджень та вимогах до наукових досліджень/висновків експертів-психологів в ракурсі чинного законодавства України у справах щодо заподіяння моральних страждань та відшкодування моральної шкоди.

Таким чином, МСЕШ містить об'єктивну, універсальну тримірну формулу для розрахунку розміру відшкодування/компенсації за страждання (моральну шкоду та її наслідки), яка відповідає як вимогам ЗУ «Про судову експертизу», так і нормам матеріального права та запобігає незаконному збагаченню потерпілого.

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ

Інформація про авторське право зазначена у відповідності до ст. 11 ЗУ «Про авторські та суміжні права».

Авторське право є зареєстрованим в ДП «Український інститут інтелектуальної власності» (далі – Укрпатент). Автор: Стрельнікова Людмила Вікторівна.

Назва твору: «Науковий твір: «Методика судово-психологічної експертизи / психологічного дослідження виявлення наявності моральної немайнової шкоди, розміру відшкодування / компенсації за моральну шкоду, її наслідки: методичний посібник».

Виключні права на використання цього Твору, в тому числі, в електронному вигляді, належать Стрельніковій Людмилі Вікторівні на підставі ст.11 ЗУ «Про авторські та суміжні права».

Правоволоділець забороняє: переробки, адаптації та інші подібні зміни незаконного використання Твору іншими особами; подання свого Твору до загального відома публіки таким чином, що її представники можуть здійснити доступ до творів з будь-якого місця і у будь-який час за їх власним вибором; публічне виконання і публічне сповіщення Твору; публічну демонстрацію і публічний показ. Вказаний перелік не є вичерпним.

Жодна частина цього Твору не може бути відтворена в будь-якій формі, будь-яким способом без письмового дозволу володільца авторських прав (ст.15 ЗУ «Про авторські та суміжні права») за виключенням випадків, обумовлених метою цитування.

До МСЕШ можуть бути внесені зміни (безпосередньо автором методики), пов'язані з появою нових об'єктів дослідження, застосуванням нового обладнання та/або програмних продуктів, змінами у законодавстві та нормативно-технічних актах, а також у зв'язку із необхідністю удосконалення методики в окремій її частині.

Правоволоділець забороняє використання змісту Твору без письмової згоди автора, оформленої відповідно норм чинного законодавства, а саме: здійснення розрахунку моральної шкоди за МСЕШ (описаною в Творі) і використання вказаного розрахунку адвокатом, судовим експертом, психологом як письмового доказу в суді (органах досудового розслідування) та іншими.

Для отримання офіційного дозволу на використання МСЕШ з метою розрахунку розміру моральної шкоди та/або для проведення психологічного дослідження (експертизи) звертатись до автора Твору Стрельнікової Людмили Вікторівни за тел.: 098 6208198; електронна пошта: mail@hrm.bz; hr-consultant-ua@ukr.net

Виробничо-практичне видання

СТРЕЛЬНИКОВА Людмила Вікторівна

МЕТОДИКА

**судово-психологічної експертизи / психологічного
дослідження визначення наявності моральної немайнової
шкоди, розміру відшкодування/компенсації
за моральну шкоду, її наслідки**

Методичний посібник

STRELNIKOVA Liudmila Viktorivna

METHOD'S

**conducting forensic–psychological
expertise / psychological research
determination of the existence of non–pecuniary damage,
amount of compensation / indemnity
for moral damage, its consequences**

Methodical Manual

Обкладинка: на фото *Л. В. Стрельнікова*

Підписано до друку 26.07.2021.
Формат 60 x 84/16. Папір офсетний № 1.
Гарнітура Times New Roman. Наклад 1000.

Видавництво ПП «ПФ «Фоліант».
00121, м. Київ, вул. Семенівська, 13
Свідоцтво ДК № 4631 від 14.10.2013 р.
Зам. № 07-21-26-1.

Друк: СПД «Березницький О.А.»
Свідоцтво В02 № 260 398 від 16.03.2001 р.
Україна, м. Київ, вул. А. Ахматової, 13-а, оф. 32.

Книги, які можуть вас зацікавити

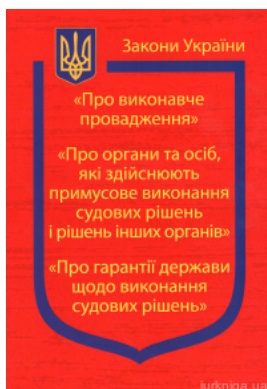
Закони України "Про оборону України", "Про збройні сили України", "Про військову службу правопорядку у Збройних Силах України", "Про...

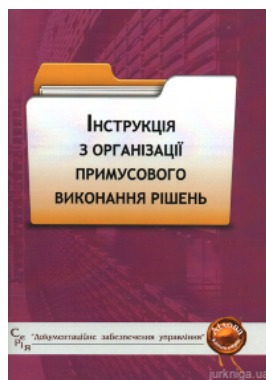
Закон України "Про захист персональних даних"

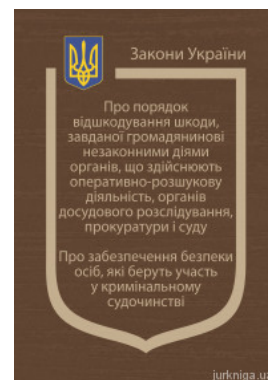
Закони України "Про громадянство України", "Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні", "Про порядок виїзду з України...

Закони України "Про виконавче провадження", "Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших...

Інструкція з організації примусового виконання рішень

Закони України "Про Порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову...

..

Перейти до галузі права
Філософія та психологія права

Перейти на сайт →